

De samenleving terug op het spoor Dirk Holemans

*Off the Rails. We're off the rails. Now we are trains ourselves.
No wait and see. We're off this place doesn't mean we're some
where else. This is all I know: keeping still to watch the engines
come and go.*
The Notwist

1. Inleiding

Tien jaar geleden schreef ik als toenmalig hoofdredacteur in het eerste Oikosnummer “dat er nog heel wat werk aan de winkel is, zowel voor het inhoudelijk debat rond de ecologische crisis als wat betreft de concrete acties.”¹. Beide vaststellingen hebben nog niets van hun actualiteitswaarde verloren, integendeel. Nu dat milieubedreigingen zoals de klimaatsopwarming zich voelbaar beginnen te voltrekken, is het meer dan ooit noodzakelijk het diepgravende ecologische debat verder te voeden en te voeren. Om deze toekomstgerichte activiteit te onderbouwen, is het goed een zicht te hebben op de evolutie van het ecologisch debat. Dit is de doelstelling van deze bijdrage.

In dit artikel wil ik een stand van zaken opmaken van het ecologisch debat in de context van de bredere maatschappelijke evolutie op gebied van emancipatie. Hierbij plaats ik het groene denken binnen de brede maatschappelijke protestbewegingen die het licht zagen vanaf de jaren zestig. Vanuit dit startpunt poog ik in grote lijnen in kaart te zetten welke maatschappelijke evoluties zich hebben voltrokken, en wat dit betekent voor het groene denken en handelen, de politieke ecologie anno 2007.

2. De ijkpunten van het groene denken

Nu dat alle bedrijven zich duurzaam noemen en alle partijen groen, is het zinvol om tegenover deze *newspeak* te herinneren aan de oorsprong van de ecologische beweging en de ijkpunten van het groene denken. Deze oorsprong ligt bij actiegroepen die opkwamen tegen de bedreiging van hun leefomgeving. In die tijd ging dat soms heel concreet over de aanleg van de zoveelste autosnelweg, maar evenzeer ging het over het niet willen doen van legerdienst (strijd voor burgerdienst). Ook een van de grondleggers van het ecologische denken, André Gorz, benadrukt dat het de ecologische beweging van bij aanvang om meer ging dan louter milieu- of natuurbescherming:

“De ecologische beweging werd geboren uit het spontaan protest tegen de vernietiging van de *cultuur van het alledaagse* door de economische en administratieve machtsapparaten. /.../ De eerste vormen ... waren acties, gericht tegen megatechnologieën in wiens voordeel private industrieën en/of openbare besturen burgers beroofden van hun leefmilieu. ...

Weerstand tegen deze vernietiging van het vermogen tot zelfsupervisie, of in andere termen gesteld: de existentiële autonomie van individuen en groepen of gemeenschappen, ligt aan de oorsprong van welbepaalde onderdelen van de ecologische beweging zelf ... Steeds is de onderliggende beweegreden de verdediging van de ‘leefwereld’ tegen het gezag van experts, tegen kwantificering en monetaire evaluatie, tegen het inruilen van de autonomie en het vermogen tot zelfbestemming van het individu voor mercantiele, afhankelijke cliëntrelaties.”²

Deze motieven van de ecologische beweging kunnen helder omschreven worden vanuit het analysekader van Habermas. De groene beweging kwam op voor het behoud van de autonome *leefwereld* van mensen, en streed tegen het oprukkend *systeem* (staat en industriële economie) die door haar expansie de leefwereld verkleinde en bedreigde. Verderop in dit artikel zal ik argumenteren dat analysekader ten dele achterhaald is en dus niet meer hanteerbaar is om de hedendaagse samenleving van de eenentwintigste eeuw op een adequate wijze te doorgronden.

In de lijn van wat Gorz stelt waren de drie basiswaarden van de groene partij Agalev ‘basisdemocratie, ecologie, pacifisme’ en wordt als inspiratiebron verwezen naar “de geest van mei 1968”.³ Anders gesteld, stond en staat politieke ecologie voor het behoud van de *Oikos*, maw. zowel de aarde (milieu) als het duurzaam huis die de mens er construeert waardoor hij tot ontplooiing kan komen.

Niet onbelangrijk is het gegeven dat het groene denken en handelen ontstond in het kader van de naoorlogse welvaartstaat. Dit betekende dat er in vergelijking met de decennia daarvoor grote sociaal-economische gelijkheid was gerealiseerd die ruimte creëerde voor de strijd voor nieuwe idealen. Complementair aan de massabewegingen voor sociaal-economische gelijkheid zoals vakbonden ontstonden er nieuwe sociale bewegingen rond thema’s als natuur, milieu, derdewereld, gender, pacifisme, basisdemocratie, gehandicapten, Het was tezelfdertijd de periode van het afscheid van

het etatisme (het socialisme verandert definitief in sociaal-democratie) en de hoop op individuele ontvoogding van elkeen van religie, zuil, dorp en traditie.

*Samengevat staat de politieke ecologie voor het behoud van de aarde (milieu) om er een menselijke wereld uit te bouwen waar elkeen zich autonomie kan ontplooien via diverse wegen van emancipatie. Dit zijn dan ook de drie cruciale ijkpunten die het analysekader vormen van wat volgt in de artikel: **milieu, autonomie in verbondenheid en emancipatie.***

Cruciaal is hierbij de nadruk op verbondenheid, zowel met de natuur als met de soortgenoten. Dit benadrukken van de mens als sociaal wezen onderscheidt het ecologisch denken bijvoorbeeld radikaal van de liberale ideologie die de mens als individu dat voldoende heeft aan zichzelf, als uitgangspunt neemt.

3. De onderzoekshypothese

Het is mijn these dat de 'geest van mei '68', het maatschappijkritisch (ecologisch) denken zowel succesvol is geweest als dat het haar doel nog niet bereikt heeft. Het is succesvol omdat het op vele vlakken heeft bijgedragen tot de maatschappelijke ontvoogding van het individu en het bannen van zwaar milieuvervuilende praktijken. Heel wat vormen van onderdrukking van toen (bvb. door de kerk) zijn nu omgezet in nieuwe rechten (bvb. het homohuwelijk). En de huidige afvalverwerkingstechnieken zijn niet meer te vergelijken met de dioxines uitbrakende ovens van de jaren zeventig. Het heeft verwijderd van haar doel omdat de neoliberale vermarkting geleid heeft tot de huidige hyperconsumptiemaatschappij, met een nog nooit geziene milieudruk en een eendimensionale identiteitsopbouw via expressief consumentisme.⁴

Het succes van de politieke ecologie als haar beperktheid verklaart zich door de verschuiving die zij –samen met de samenleving (of beter: omgekeerd) heeft doorgemaakt vanaf de jaren zeventig tot op heden. Deze verschuiving kan schematisch voorgesteld worden in drie fasen.

Het besef van de ecologische crisis heeft zich ontwikkeld te midden van de economische boom van de jaren '60 van de vorige eeuw. Tegenover een economisch expansiedenken wezen verscheidene mensen op de destructieve gevolgen ervan. Begin de jaren '70 ontwikkelt dit ecologisch bewustzijn zich ten volle. Terwijl in Vlaanderen in 1971 de Bond Beter Leefmilieu het licht ziet, wordt een jaar later op een internationaal congres over filosofie specifieke aandacht aan milieufilosofie besteed. En een jaar later schrijft Arne Naess zijn artikel dat de basis zal leggen voor de wereldwijde beweging van *deep ecology*. Samengevat is deze eerste fase (jaren '60 en '70) de periode waarin een fundamenteel bevragen van het westers maatschappijmodel vanuit ecologisch perspectief vormt krijgt. Het is de tijd van **radikale kritiek** en **utopische ideeën** over een totaal andere samenleving. Zo ontwikkelt men bvb. de ideeën van een universeel basisinkomen en een autovrije stad.

Tijdens de jaren tachtig (fase 2) wordt dit kritisch perspectief omgezet in een volwassen politieke ecologie die op zoek gaat hoe concrete handelingsperspectieven tot verandering kunnen worden ontwikkeld. Het is ook de periode van de verkiezingen van de eerste groenen in het parlement. En het Brundtlandt rapport uit 1987 is een poging om dit politiek handelingsperspectief internationaal uit te werken vanuit het concept van duurzame ontwikkeling. De conferentie van Rio in 1992 en het Kyoto-verdrag zijn verdere stappen in dit proces van denken naar doen. Het ecologisch denken combineert systeemkritiek met **realiteitszin** en investeert in het ontwikkelen van **haalbare voorstellen** ten aanzien van het beleid. Concreet worden voorstellen zoals een 'autoluwe en verkeersveilige stad' ontwikkeld evenals vormen van financiële ondersteuning van mensen die minder willen werken in ruil voor meer levenskwaliteit.

Zowel voor de milieufilosofie, de groene politiek als voor het concept duurzame ontwikkeling zijn de jaren negentig (de derde fase) de jaren van hoogbloei en terugval. Het succes van de conferentie van Rio als het stijgend aantal groene politieke partijen en verkozenen leiden langs de ene kant tot tal van **concrete realisaties**. Zo vindt bijvoorbeeld het voorstel van 'zone 30' in het verkeer volop ingang en wordt het systeem van tijdskrediet voor vele mensen toegankelijk. Tevens zorgen groene ministers van Leefmilieu ervoor dat Kyoto gered wordt op Europees niveau. Langs de andere kant heeft dit niet kunnen beletten dat de neoliberale vermarkting van de samenleving zich heeft verder gezet (privatisering, liberalisering, deregulering van tal van sectoren). Een op niveau van het individu is deelname aan de consumptiemaatschappij heden ten dage voor velen de dominante wijze van betekenisgeving in hun leven, van identiteitsopbouw.

Samengevat kan de evolutie van de westerse samenleving sinds de jaren zeventig ingedeeld worden in drie fasen. In een eerste fase ontstaan vanuit een crisisgevoel vormen van radicale contestatie van de samenleving. Tijdens de tweede fase ontwikkelt de maatschappijkritische beweging zich in tal van sectoren maar tegelijkertijd is er de opkomst van het neoliberalisme (Reagan, Thatcher). En in de jaren negentig gaat de samenleving ongemerkt over in de hyperconsumptiemaatschappij gekenmerkt door het surplus.

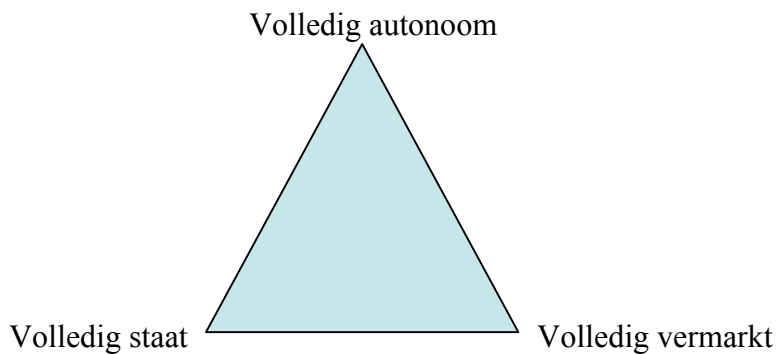
Zoals eerder gesteld is de politieke ecologie meegeëvolueerd met de globale maatschappelijke evolutie. Net zoals onze samenleving a-utopisch is maar gericht op het pragmatische, is het ecologisch denken sterk uitgewerkt geworden op niveau van het praktisch haalbare. Dit is op zich een goede zaak (het in de praktijk realiseren van tal van concrete zaken), tezelfdertijd is de radikale analyse van onze samenleving, die genoegzaam vol is van consumptie en egocratie, naar de achtergrond verschoven.

De valkuil die mijn inziens de ecologische beweging (zowel de nieuwe sociale bewegingen als de groene partij) in de derde fase heeft gemaakt, is dat ze teveel de vooruitgang heeft afgemeten aan de hand van de concrete realisaties, en te weinig de globale analyse is blijven maken vanuit de drie ijkpunten. Zo zijn we tevreden als we milieuvervuilende auto's kunnen laten verbieden, maar durven we het globaal gestegen aantal autokilometers niet meer radikaal in vraag stellen. Of zijn we blij met de verhoogde instroom van jongeren tot het hoger onderwijs, maar blijven we blind voor de toegenomen prestatiedruk in het (hoger) onderwijs. We zijn tegen een overdreven activering van werkzoekenden, maar investeren te weinig in het ontwikkelen van nieuwe wegen van emancipatie, die toegang bieden tot machtsbronnen en levenskansen voor iedereen (buiten de arbeidsmarkt). Het is mijn overtuiging dat hier de toekomst ligt voor de ecologische beweging, in denken en handelen. Door het 'vergroenen' van de andere partijen maken we niet mee het verschil door het realiseren van haalbare voorstellen. Dat doen de andere partijen wel op voorzet van hun marketing boys. Enkel door terug het perspectief van een andere samenleving te schetsen kan afstand genomen worden van de centrumpolitiek en het pragmatisme.

4. Het verband tussen autonomie en duurzame levensstijl

Ik denk dat het belangrijk is dat er bij een herijking van het ecologisch denken opnieuw meer aandacht gaat naar de ijkpunten autonomie in verbondenheid en emancipatie. Mijn stelling is namelijk dat de vlucht in de consumptiemaatschappij (wat vooral als een milieuprobleem wordt gezien) verbonden is met het feit dat mensen steeds minder zin en betekenis halen uit hun werk. Dit geldt niet in het minst voor sectoren waar deze zingeving traditioneel sterk aanwezig was (welzijn, onderwijs, ...). Tegenover de verplichte ratrace op de werkvloer staat de compensatie via expressief consumptisme (je koopt geen product meer maar wel een sfeer en belevenis). Deze analyse is niet nieuw maar de situatie is gewoon verder blijven gaan in de verkeerde richting (meer competitiviteit en werkdruk). We werken ons te pletter om dan ons zuur verdiende centjes te besteden aan bvb. en wellness weekend om terug op adem te kunnen komen. Hetzelfde beeld tekent zich af op maatschappelijk vlak: de twintigers en dertigers in Vlaanderen zijn de hardst werkenden van Europa, terwijl de vijftigers het meest van al uit de arbeidsmarkt wordt gestoten. Of hoe in het spitsuur van het leven mensen die een gezin willen uitbouwen worden leeggezogen, om nadien als een uitgeperste citroen aan de kant te worden geschoven. Het is mijn stelling dat het gevoel van autonomie (= greep op je eigen leven) en zich gedragen voelen in een sociale omgeving rechtstreeks verbonden is met de kracht die men heeft om tegen de maatschappelijke stroom in een duurzame levensstijl te ontwikkelen. Niet toevallig focussen juist bevolkingsgroepen die een tekort aan autonomie ervaren (of zich helemaal in de steek gelaten voelen) het sterkst op de meest symbolische consumptiegoederen.

Om op een goede wijze het belang van autonomie in de verf te kunnen zetten, wil ik graag gebruik maken van de zogenaamde driehoek van . Ik baseer me hiervoor op een artikel van Philippe Van Parijs.⁵

In deze gelijkzijdige driehoek alle bestaande en mogelijke maatschappijen gesitueerd worden. Elke hoek duidt een extreme samenleving aan: een volledig marktgerichte, een volledig geëtatiseerde of een perfect autonome maatschappij. En elke activiteit kan binnen deze driehoek geplaatst worden. Zoals Van Parijs schrijft, laat

“...deze voorstelling zien dat wat gewoonlijk voorgesteld wordt als het essentiële politieke debat (meer Staat of meer Markt?), slechts één dimensie belicht aangaande de positie van de maatschappij, namelijk de horizontale as van de driehoek. Zodra men zich ook bewust is van de verticale dimensie, komt men tot de vaststelling dat de liberale en socialistische denkwijzen het relatieve belang van de Markt of de Staat niet alleen aanprijzen ten nadele van respectievelijk de Staat en de Markt, maar ook ten nadele van de autonome sfeer. Meteen stelt men vast dat er ook ruimte is voor een derde denkwijze die het relatieve belang van de autonome activiteiten bevordert ten nadele van zowel de staats- als de marktactiviteiten. Deze derde denkwijze zou nu precies de politieke ecologie kunnen zijn. Evenmin als voor de eerste twee, is het voor deze derde denkwijze mogelijk of wenselijk de maatschappij in een van de hoeken van de driehoek te drijven. Net zoals de liberalen en de socialisten kunnen de ecologen erkennen dat een combinatie van markt, staats- en autonome componenten optimaal is. Dat dat belet hen geenszins hun standpunt ook duidelijk te onderscheiden van de liberale en socialistische werkwijze net zoals deze zich van elkaar onderscheiden.”

Het boeiende aan deze driehoek van Kolm is dat het ineens duidelijk wordt dat het reduceren van de politieke ecologie tot milieuzorg onmogelijk wordt. Het gaat de ecologen er niet alleen om de grenzen van het ecosysteem aarde niet overschrijden, maar tegelijkertijd streven ze naar een vergrootte autonome sfeer waar mensen zich maximaal kunnen ontplooiën los van markt en staat. Meteen wil ik er aan toevoegen dat deze voorstellingswijze ook haar beperkingen kent. Dit omwille van het feit ze geen beeld kan schetsen van het volledig penetreren van het *marktdenken* in zowel de staats sfeer als de autonome sfeer.

5. Eerste perspectief: Hoe de vrijgekomen maatschappelijke ruimte ons ontsnapt en door de markt ingenomen

Het is duidelijk dat de mei '68 beweging er op gericht was de rol van de staat terug te dringen ten voordele van het (creatieve) individu: de verbeelding moest aan de macht komen. Vandaag moeten we echter vaststellen dat bekritisering van een te dominante staat (of andere machtsstructuren zoals kerk, leger of universiteit) geen aanleiding heeft gegeven tot een versterkt en hedendaagse civiele maatschappij. De kritiek die de nieuwe sociale bewegingen hadden op de rol van de staat – onder meer een zich te sterk verbinden met de economische krachten, maar ook een te betuttelende houding ten aanzien van het individu, bvb. in ethische dossiers – kreeg in de jaren tachtig het gezelschap van de neoliberale kritiek van figuren zoals Reagan en Thatcher. Het resultaat van beide is een terugtrekken van de staat waar vrije ruimte ontstaat voor de andere twee grote actoren in onze samenleving, namelijk verenigingen van burgers (de civiele maatschappij) en marktgedreven organisaties (bedrijven). Het is duidelijk dat de hoop geformuleerd in 'mei '68' niet geleid heeft tot een performant vernieuwd middenveld, zeker niet op internationaal niveau. Integendeel, het is het bedrijfs-

en bankwezen dat uiterst performant de rijke ruimte gecreëerd door het terugtrekken van de overheid heeft ingepalmd.

Men kan deze evolutie illustreren aan de hand van tal van maatschappelijke domeinen. Zo was de kritiek op kernenergie in de jaren zeventig tweeledig: het was niet alleen een erg milieu-onvriendelijke technologie, maar tevens een autoritaire vorm van energievoorziening (kerncentrales zijn sterk gecentraliseerde vormen van energie-opwekking waar omwille van veiligheidsrisico's militaire beveiliging heerst). Het alternatief tegenover kernenergie was niet louter hernieuwbare energiebronnen, maar evenzeer de inzet hiervan op gedecentraliseerde wijze onder rechtstreekse controle van lokale gemeenschappen (zoals men in Denemarken aantreft). Zijn er voorbeelden van deze ideale evolutie (bvb. windmolenpark in Eeklo) dan is de algemene vaststelling dat de staatssector energie nu geliberaliseerd is geworden onder druk van Europa. In die zin is de beslissing genomen door de paarsgroene federale regering (1999-2003) tot sluiting van de kerncentrales inderdaad een voorbeeld van een systeemverandering, maar heeft ze maar een van de twee doelstellingen op dit terrein gerealiseerd. De levensgevaarlijke megatechnologie kernenergie wordt stilaan gebannen uit onze samenleving, maar het zich toeëigenen van de energievoorziening door lokale gemeenschappen heeft zich niet voltrokken. Integendeel, het ontsnapt nu ook het nationale niveau waar burgers via hun verkozenen nog mee verbonden zijn.

6. Tweede perspectief: het hyperpragmatisme van de nieuwe bewegingen en sectoren

De ecologische organisaties (en ruimer: de nieuwe sociale bewegingen) waren in hun oorsprong radikaal in analyse en voorstellen. Ze bekritiseerden instituties (bvb. de elitaire, niet-democratische universiteiten of het caricatieve welzijnswerk) of gaven aanleiding tot nieuwe maatschappelijke praktijken (bvb. volkshogescholen en opbouwwerk).

Zonder het zelf (te willen) beseffen, zitten tal van deze organisaties en bewegingen in crisis. Hiermee bedoel ik dat de afstand tussen hun huidige voorstellen en hun initiële idealen veel te groot is geworden. De ruimte ontbreekt hier om dit in een aantal gevalstudies grondig uit te werken. In wat volgt schets ik provocatief een aantal voorbeelden.

Globaal kenmerkt de crisis zich doordat deze organisaties en bewegingen zich te dicht bij het beleid hebben gepositioneerd, en/of door de jaren heen doordrongen zijn geworden van het marktdenken (gekenmerkt door focus op efficiëntie, meetbare resultaten, competitiviteit, pragmatisme, ondoordachte schaalvergroting en dwangmatig planmatig werken aan de hand van strategische en operationele doelstellingen: kortom het bedrijfsmatige managementsdenken).

Een eerste voorbeeld is het opbouwwerk. Dit is ontstaan vanuit basisbewegingen die burgers en actiegroepen wilden ondersteunen in het autonoom vorm geven van hun stem in de samenleving. In de hoop meer te kunnen wegen op het beleid (en ook om in aanmerking te komen voor overheidssubsidies), hebben zij zich in de jaren tachtig anders gepositioneerd, nl. door wat afstand te nemen van basisbewegingen vanonderuit stelden zij zich tussen de radikale basis enerzijds en het beleid anderzijds. En de laatste jaren zien we hoe opbouwwerk zich inschrijft in convenanten van stedelijke overheden waarin expliciet staat dat de organisaties zich inschrijven in het beleid van die overheid. Waarbij men willens nillens zich soms geplaagd ziet tegenover kritische bewonersgroepen in plaats dat men er de natuurlijke partner van is. Met als pijnlijke illustratie van de laatste evolutie het ontslag van opbouwwerkers die blijven kiezen voor de radikale positie van-onder-uit.⁶ In de hoger weergegeven driehoek van houdt deze evolutie een verschuiving van de hoek bovenaan naar beneden).

Een tweede voorbeeld vormen tal van milieu- en derdewereldorganisaties die hun *fundraising* hebben uitbesteed aan een private firma. Waarbij de paradox totaal wordt: om te strijden tegen de negatieve gevolgen van een globale vermarkting van de wereld, worden de meest agressieve marktmechanismen ingezet (werkers van geld of leden worden afgerekend op hun resultaat dat ze per dag kunnen neerzetten, hun verloning is afhankelijk van het behaald resultaat, ze worden on-line gecontroleerd of ze wel de juiste verkoopboodschap op straat brengen, fundraisers die onvoldoende resultaat neerzetten worden zonder pardon ontslagen).

Een derde voorbeeld betreft het hoger onderwijs. Dit was de inzet van een belangrijke democratiseringsbeweging die op een aantal vlakken succesvol is geweest. Maar ondertussen is dit domein structureel gewijzigd door een enorme schaalvergroting tot mastodonten. Wat ooit de utopie was –docenten die vrije ruimte hadden om de ontplooiing van elke student individueel te begeleiden-

heeft plaats geruimd voor een ongekeerde werkdruk. Waarbij de oplossing niet meer wordt gezocht in de eis tot minder werkdruk en dus meer tijd voor elk individu, maar het management nu ook voor docenten het competentie-management invoert met als doel beter te kunnen omgaan met verhoogde stress.

Een vierde voorbeeld is de welzijnssector. Meer en meer mensen uit het middenkader in deze sector stellen vast dat ze meer en meer tijd moeten steken in allerlei vormen van management (bvb. de opmaak van centimetersdikke kwaliteitshandboeken) en overleg, en minder en minder tijd hebben voor de mensen waar het omgaat. Pijnlijk is ook de vaststelling dat de allerzwaksten door deze evolutie uit de boot vallen. In de sector van de psychiatrie worden bijvoorbeeld de instellingen meer en meer afgerekend op 'meetbare successen'. Waardoor men bij een tekort aan plaatsen prioritair gaat kiezen om vooral snel behandelbare cliënten op te nemen, en er stilaan een categorie ontstaat van 'onbehandelbaren'. Een vergelijkbare analyse werd recent ontwikkeld in een doctoraat over de bijzondere jeugdzorg. De auteur Rudi Roose stelt dat "vandaag te veel de nadruk ligt op marktgerichtheid, efficiëntie en effectiviteit. Ook de hulpverlener ervaart zijn werk dikwijls als het oplossen van problemen. Maar je kunt niet tegelijk dialogeren en problemen oplossen." Nefast in deze is ook de nadruk op individueel initiatief waarbij armoede wordt vertaald als een budget- of opvoedingsprobleem, terwijl voorbij wordt gegaan aan de sociale factoren als tewerkstellings- en huisvestingsproblemen. Of zoals Roose zegt: "je kunt naar armen kijken als mensen die niet met geld kunnen omgaan, maar ook als mensen die geen geld hebben. De Bijzondere Jeugdzorg wordt geconfronteerd met problemen waarvan de oorzaak zich vaak op maatschappelijk niveau bevindt, uiten het bereik van de hulpverlening. Door die problemen te individualiseren, wordt de idee gecreëerd dat ze op individueel niveau kunnen worden opgelost." De auteur schetst ook alternatieve én hoopvolle initiatieven die ontsnappen aan deze dominante logica, zoals kunstprojecten.⁷

Uiteraard zijn al deze sectoren en verenigingen kinderen van hun tijd. Het is niet uit willekeur als ze zich vooral richten op pragmatiek en niemand voor borst willen stuiten, want hun radicale basis van kritische burgers is ondertussen ook vervangen door zappende consumenten. Langs de andere kant zouden zij juist bronnen kunnen van 'autonomie en verbondenheid' waardoor mensen sterk genoeg staan om te kiezen voor duurzame levensstijlen.

7. Het ecologisch denken zelf

Het is verbluffend hoe heel deze maatschappelijke beweging geïllustreerd wordt door de evolutie van de milieufilosofie. Er zijn de voorbije decennia veel congressen milieufilosofie georganiseerd en talrijke tijdschriften ecodenken zagen het licht. Het eerste tijdschrift *Environmental Ethics* kwam er in 1976, gevolgd door *Environmental Values* (1992) en *Ethics and the Environment* (1996). En begin jaren negentig werd ook de *International Society for Environmental Ethics* opgericht. Maar in plaats van zich met de samenleving te blijven bezig houden, ontstond gewoon de zoveelste academische discipline. Wie van de mensen uit de praktijk leest er tijdschriften zoals *Environmental Ethics*? En ondertussen is de kern van het filosofische debat, over de normatieve grondslagen van onze samenleving, verdampt. Milieufilosofen houden zich bij wijlen meer bezig met het zich ontdoen van hun geschiedenis dan het ontwikkelen van nieuwe ethische grondhoudingen. Zo stelt bvb. de milieufilosoof Andrew Brennan dat "Deep Ecology is in deep trouble. ... it is tempting to suggest that the deep ecology platform is best abandoned without delay".⁸ Hierbij gaat het me niet om het zomaar verdedigen van deze fundamentele bevraging van onze samenleving. Wel dat er meer energie wordt gestoken in het afschieten ervan dan dat er alternatieven worden geformuleerd.

Samengevat is de conclusie dat de cirkel rond is. De ecologische bevraging van de industriële consumptiemaatschappij uit de jaren zestig heeft zich doorheen verschillende fasen (van radicale ideeënvorming over haalbare voorstellen tot concrete realisaties) uitgewerkt. Dit is geen ramp (integendeel, er is veel gerealiseerd), wel een vaststelling waaruit de juiste conclusies moeten worden getrokken. De politieke ecologie is aan herbronning toe is maar haar ijkpunten hebben nog niets aan waarde ingeboet.

8. Vrijheid, autonomie en emancipatie in de 21ste eeuw

De voorgaande maatschappelijke evolutie kan ook beschreven worden op basis van de evolutie van de autonomie van de burger, het vrijheidsbegrip. De contestatiebeweging van mei '68 wilde het individu bevrijden van het juk van disciplinerende structuren. Dit in de hoop dat een grotere autonomie zou leiden tot meer verrijkende vormen van zelfontplooiing. Om het met de driehoek van te illustreren: meer en meer activiteiten zouden loskomen uit de greep van staat en economie en zich situeren

bovenaan in de driehoek. Zoals hoger gesteld is dit gelukt op tal van vlakken, en ik zal als vrijdenker de laatste zijn om deze verwezenlijkingen te onderschatten. We hebben voor deze evolutie echter ook een prijs betaald. Hoger schetste ik op macrovlak hoe het vrijkomen van maatschappelijke ruimte door het terugtreden van de overheden op tal van vlakken niet heeft geleid tot meer sturing van onderuit (met als voorbeeld de energiesector), maar integendeel tot een vermarkting van deze sectoren. Dezelfde analyse kan gemaakt worden op niveau van het individu. Terwijl de ecologische beweging werk wilde maken van een persoonlijke ontplooiing in de context van wederzijdse zorg, heeft in plaats van 'autonomie in verbondenheid' de individualisering vorm gekregen onder de vorm van 'strategische navigatie' van elk van ons. In een competitieve omgeving (zowel op gebied van onderwijs, relaties, arbeidsmarkt, sport en recreatie, ...) worden we gedwongen om ons niet langer structureel te verbinden met elkaar (laat staan met de zwaksten uit de samenleving), maar steeds meer 'eieren te kiezen voor ons geld' in een context van meervoudige onzekerheid.

Een fundamenteel punt dat cruciaal is voor het ecologisch denken om verder te onderzoeken, is *de scheiding die zich heeft voorgedaan tussen persoonlijke keuzevrijheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid en verbondenheid*. Om nog eens te provoceren: de jonge mei '68ers hebben ondertussen carrière gemaakt en hun weg gebaad in de consumptiemaatschappij. In plaats van bvb. kritische kranten maken ze nu dagbladen vol van verhalen die enkel relevant zijn voor mensen met koopkracht. Ze zijn nu zelfverklaarde progressieven geworden die bewust ervoor zorgen dat elk moralisme onmiddellijk wordt neergesabeld.

Tezelfdertijd wordt emancipatie in onze samenleving herleid tot deelname aan de arbeidsmarkt. De parallel met de hoger geschetste kritiek op de Bijzondere Jeugdzorg is frappant. Als mensen geen job vinden is dat niet langer het gevolg van de structurele werkloosheid op onze arbeidsmarkt. Neen het is de individuele verantwoordelijkheid van de werkzoekende die geschorst wordt als hij niet actief op zoek gaat naar de job die niet bestaat. De idee dat mensen zoals sommige kunstenaars bewust kiezen voor een werkloosheidsvergoeding in ruil voor tijdsautonomie om zich bezig te houden met 'nutteloze zaken', is heden ten dage gewoonweg onuitstaanbaar geworden voor het beleid. We zullen allen 'hardwerkende Vlamingen' zijn of niet zijn. Hier ligt interessant terrein braak voor een boeiend ideologisch debat met andere politieke stromingen.

9. De samenleving gevangen in het Stockholm-syndroom

Het voorbije jaar 2006 heeft duidelijk gemaakt wat de gevolgen zijn van de scheiding van persoonlijke vrijheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid en verbondenheid. Of hoe de scheiding tussen bewustwording en concreet handelen totaal is geworden. Langs de ene kant is er het ongekeerde succes van de documentaire *The Inconvenient Truth*: nog nooit gingen zoveel mensen naar de bioscoop om een educatieve film over de opwarming van de aarde te bekijken. Maar tegelijkertijd werd er nog nooit zoveel geld uitgegeven aan eindejaarscadeaus én werd een record aan vliegtuigreizen geboekt. Is het een overdreven conclusie te stellen dat we met zijn allen gevangen zitten in het Stockholm-syndroom, gegijzeld door de consumptiemaatschappij en de daarmee verbonden publiciteitsmachine?

De term Stockholm-syndroom komt van een gijzeling in 1973. Een bank wordt overvallen in Stockholm waarbij de overvaller zich met vier gijzelaars terugtrekt in de bank. Hij eist dat een vriend hem kan vervoegen. Deze eis wordt ingewilligd maar de politie weigert de gijzelnemers te laten vertrekken. Pas na zes dagen slaagt de politie erin zonder bloedvergieten een einde te maken aan de gijzeling. Het blijkt dat de gijzelaars sympathie hadden gekregen voor hun overvallers en vooral bang waren dat de politie een bloedbad zou veroorzaken. Het Stockholmsyndroom komt tot ontwikkeling in situaties waarbij de gijzelnemer absolute controle over de gegijzelde kan uitoefenen. Dit is een paradoxale situatie omdat de gegijzelde in de grond weet dat hij zich een afhankelijke situatie bevindt.

Misschien leiden we nu met zijn allen aan het Stockholmsyndroom. Het laatste wat iemand ontdekt is de onvrijheid waarin hij leeft. Angst voor de vrijheid heeft veel van doen met liefde voor je eigen gijzelnemer. Hier openbaart zich het syndroom: als de gegijzelden de argumenten van hun gijzelaars overnemen. Meer dan ooit spreken we de taal van de consumptiemachine die ons ten gronde richt.

In die zin is het niet verwonderlijk dat de groene partijen het moeilijk hebben in West-Europa. Net nu de gegijzelden als nog nooit tevoren hebben genoten van de weldaden van consumptie, wordt het duidelijk dat het zo niet verder kan. Waarbij de meest logische eerste reactie er een is van pissig te worden op de boodschapper. Wie de verantwoordelijkheid opneemt om een verslaafde te wijzen op

zijn probleem (van onvrijheid), wordt zelden met open armen ontvangen. Typisch junkiegedrag is eerder de problematiek te ontkennen en de boodschapper te vervloeken. Of de schouders op te halen en opnieuw onder te duiken in de tijdelijke roes. Tot dat de 'nevenwerkingen' van de verslaving structureel de roeseffecten onderuit halen.

10. De nieuwe opdracht van de politieke ecologie

Het is mijn ervaring uit lezingen en debatten dat bovenstaande analyse niet zelden wordt afgewimpeld als 'cultuurpessimisme' en blindheid voor het feit dat 'we het nog nooit zo goed hebben gehad'. Waarschijnlijk heeft het te maken voor welk perspectief je kiest. Vlaanderen is inderdaad een van de vijf rijkste regio's uit de wereld wat toelaat dat het merendeel zijn persoonlijke vrijheid kan kopen op de markt van producten en diensten. Tezelfdertijd leven we ook in een recordregio voor wat betreft medicijngebruik en zelfmoord. Genieten van de situatie van gegijzelde gaat nu eenmaal onvermijdelijk samen met veel stress en een gevoel van algemene onveiligheid mocht het 'veilig' coccon' wegvallen.

Ik ben ervan overtuigd dat veel mensen er naar snakken om uit de consumptie- en productie tredmolen te snakken. Zij zullen dit echter enkel doen als er aan twee voorwaarden voldaan is. Ten eerste moeten er –los van de noodzakelijke concrete voorstellen tot verandering- terug utopische toekomstbeelden van een andere samenleving gecreëerd worden. In tegenstelling tot de jaren zestig gaat het hier niet meer over toekomstbeelden die ons los maken van disciplinerende autoritaire instituten, maar beelden van het goede leven die ons terug houvast geven in deze tijd waarin alles vloeibaar en onzeker is geworden. Dit heeft niets te maken met een terugkeer naar dogma's of tradities, maar wel over het samen vorm geven aan de toekomst vanuit een 'autonomie in verbondenheid'.

De tweede voorwaarde vinden we terug bij de eerder geciteerde groene denker van het eerste uur André Gorz. Op het einde van zijn hoger geciteerde artikel schreef hij meer dan tien jaar geleden: "Enkele beperkte rampen, die het naderen van grootscheepse catastrofes aankondigen, kunnen misschien voldoende zijn om de socio-culturele verandering die nu plaatsvindt te verhaasten en de samenleving(en) in de richting van een politieke ecologie te doen overhellen."

Het is ook mijn hoop dat de eerste voelbare tekenen van *global warming* Gorz gelijk zullen geven. En ook wat betreft de eerste voorwaarde zijn er hoopvolle tekenen. De laatste jaren is er een nog bescheiden maar opvallende heropleving merkbaar voor wat betreft de aandacht voor het ecologisch debat ten gronde. Zo is er de tweejarige opleiding 'Ecologische Filosofie en Politiek' van Aardewerk die na een succesvolle start in Leuven in 2005 nu ook in Gent kan rekenen op een ruime opkomst. Daarnaast is er de relatief nieuwe denk- en werkgroep Terra reversa, waar opnieuw een relevante groep geëngageerde burgers denkwerk en actie onderneemt voor een andere wereld. Wat beide initiatieven kenmerkt is het gegeven dat een oudere generatie groene activisten en geëngageerde jonge mensen elkaar vinden binnen opnieuw een meer radicaal perspectief.⁹ *Last but not least* blijft Oikos na tien jaar werken actief aanwezig in Vlaanderen als uniek forum voor sociaal-ecologische verandering. Het is onder meer dit werk ten gronde dat terug voor een meer vruchtbare bodem kan zorgen voor de politieke ecologie.

EINDNOTEN

¹ Holemans D. Editio. Oikos 1 (1),1996: 7-9.

² Gorz A. Politieke ecologie: Expertocratie tegen Zelfbeperking. Oikos 1 (4) Zomer 1997: 9-22.

³ Zie o.m. Janssens F. & Willems R. Tussen droom en daad. 10 jaar Agalev in het parlement. Brussel: vzw Ploeg, 1991.

⁴ Voor de overgang van de consumptiemaatschappij verbonden met de naoorlogse welvaartstaat naar de hedendaagse hyperconsumptiemaatschappij, zie mijn artikel "Vloeibaar engagement, waar grote verhalen en verbeelding vervangen zijn door individuele zoektochten en beeldcultuur" in Oikos 39, 4/2006.

⁵ Van Parijs P. Radicale ecologie en ‘deep ecology’ voorbij. Impasse en beloften van de politieke ecologie. In: Braeckman J, De Waele D, Gimeno P, Holemans D & Vanstraelen C (red.) *Rimpels in het water*. Milieufilosofie tussen vraag en antwoord, Acco, 1994: 177-196.

⁶ Het stadsbestuur van Lokeren besliste op 9 oktober 2006 om Rachid Zaimi, straathoekwerker in Lokeren, te ontslaan. In november 2005 wordt deze Lokerse straathoekwerker teruggeroepen uit Amsterdam waar hij op studiereis is. De aanleiding is dat er een aantal auto's in brand gestoken zijn in navolging van de onlusten in de Parijse banlieues. Men verwacht dat de straathoekwerker mee de gemoederen helpt bedaren wat ook gebeurt. De politie voert een grondig onderzoek, arresteert 6 jongeren waarna er 2 in hechtenis blijven. Tegen hen wordt een diepgaand juridisch onderzoek gevoerd, ze worden veroordeeld en niemand tekent beroep aan. De zonechef van de lokale politie grijpt het vonnis aan om zijn ergernis te uiten over het functioneren van de straathoekwerker. Met name het feit dat de dienstdoende rechter verwijst naar een sociaal verslag van en een begeleidingstaak door de straathoekwerker zitten hem hoog. Zijn verhaal wordt opgenomen en gevolgd door het College van Burgemeester en Schepenen met het ontslag tot gevolg.

Tijdens hun voorhechtenis vragen de jongeren via de sociale dienst van de gevangenis of de straathoekwerker met hen contact kan opnemen. Gezien het feit hij hen beiden kent en met hen een werkrelatie heeft gaat hij hier op in - volledig conform de methodiek en gebaseerd op ervaringen uit het verleden. Als de jongeren worden vrij gelaten onderhoudt de straathoekwerker het contact en de begeleiding: hij biedt een luisterend oor, en helpt richting geven aan de zingeving in hun leven zowel als in hun zoektocht naar werk en reïntegratie in de maatschappij. Op verzoek van hun advocaten vragen de jongeren of de straathoekwerker een sociaal verslag kan opstellen. Zoals het een sociaal werker in functie betaamt, maakt de straathoekwerker dit verslag op. Hij laat het nalezen door de ankerpuntcoördinator van het straathoekwerk en overhandigt het via zijn gasten aan hun advocaten die het aanwenden in hun pleidooien. Kortom hij oefent zijn taken uit conform zijn functie.

Voor meer info: <http://www.petitiestraathoekwerklokeren.be/>.

⁷ “Scriptie stelt dat Bijzondere Jeugdzorg gedoemd is tot mislukken” *De Morgen*, 31 januari 2007. “Bijzondere jeugdzorg werkt al te eenzijdig.” *De Standaard*, 31 januari 2007.

⁸ Brennan A. Reconsidering Deep Ecology. In: Witoszek N (ed) *Rethinking Deep Ecology*, Oslo, Centre for Development and Environment 1996: 3-21.

⁹ Terra Reversa en Aardewerk werken vanuit een verschillend denkkader (resp. ecologische economie en radicale ecologische ethiek) maar vertrekken vanuit dezelfde analyse. Zo stelt Terra Reversa: “Terra Reversa is een denk- en doegroep die ervan uitgaat dat ons huidig economisch systeem niet veralgemeenbaar is voor de hele aarde en onmogelijk doorgetrokken kan worden naar de toekomst. Daartegenover stelt de groep dat een ander ontwikkelingsmodel zich opdringt dat steunt op de beginselen van de ecologische economie.” (www.terrareversa.be). Aardewerk omschrijft zichzelf als: “... een groep mensen, die zich laat inspireren door het ideeëngoed van de radicale ecologie en die vanuit deze inspiratie aan zelfverandering en maatschappelijke verandering wil werken. ... De radicale ecologie vertrekt van het inzicht dat de Westerse manier van produceren en consumeren niet kan veralgemeend worden.” (www.aardewerk.be)